

Kırgız Efsanelerinin Ekofolklor Bağlamında Okunması* Reading Kyrgyz Legends in The Context Of Eco-Folklor *

Eda Dizgil¹

Öz

Edebi metinlerde insan doğa ilişkisini incelemek için ekofolklor, ekoeleştirici gibi yaklaşımlar geliştirildiği görülmektedir. Bu yaklaşımlarda sözlü ve yazılı kültürde yer alan anlatılarda çevre, doğa ve hayvan kavramları incelenmektedir. Sözlü kültür ürünleri ilgili kavramların mitik ve kutsal özelliklerinin işlevsel yönünü içerir. Bu husustan hareketle çalışmada Kırgız sahası halk anlatımları içerisinde yer alan Kırgız Efsaneleri üzerine ekofolklorik bir okuma yapılmıştır. Çalışmada efsane konusu hakkında bilgi verilmiş daha sonra ekoeleştirici veya ekofolklor yaklaşımlarının halk edebiyat metinleri üzerinde kullanımı, halk bilimi ve çevre ilişkisinin yansıması olarak geleneksel ekolojik bilgi konusu üzerinde durulmuştur. Burada Türk halk anlatımlarında ilgili konulara ilişkin olarak yapılan incelemelere yer verilmiştir. Sonrasında ise Kırgız Türk Halk Edebiyatı sahasından derlenerek yazıya aktarılmış efsane metinlerinde yer alan çevreye ilişkin kavramlar ekofolklor yaklaşımıyla içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Kırgız Türk Efsanelerinde insan- doğa ilişkisinin, Türk kültürünün doğaya ilişkin görüşlerini açık bir şekilde yansıttığı, efsane metinlerinin doğaya ilişkin bilgilere yer veren çevreci metinler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekofolklor, Kırgızlar, efsane, ekoeleştirici, insan doğa ilişkisi

Abstract

Approaches such as ecofolklore and ecocriticism have been developed to examine the human-nature relationship in literary texts. These approaches examine the concepts of environment, nature, and animals in narratives found in oral and written culture. Oral cultural products incorporate the functional aspects of the mythical and sacred characteristics of these concepts. Based on this principle, this study conducted an ecofolkloric analysis of Kyrgyz legends within Kyrgyz folk narratives. The study then provides information about the subject of legends, then focuses on the use of ecocriticism or ecofolklore approaches in folk literature texts and the issue of traditional ecological knowledge as a reflection of the relationship between folklore and the environment. This study also includes analyses of relevant topics in Turkish folk narratives. Subsequently, environmental concepts in legends compiled and transcribed from Kyrgyz Turkish Folk Literature were examined using the ecofolklore approach and content analysis. The analysis revealed that the human-nature relationship in Kyrgyz Turkish legends clearly reflects Turkish culture's views on nature, and that the legends are environmentally conscious texts that provide information about nature.

Keywords: Ecofolklore, Kyrgyz, legend, ecocriticism, human-nature relationship

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye, e-posta: dizgileda@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9164-2161> (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 30.08.2025.

Revize Tarihi/ Revised Date: 28.12.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 29.12.2025.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 31.12.2025.

Atf-Citation (APA 7 Style): Dizgil, E. (2025). Kırgız Efsanelerinin Ekofolklor Bağlamında Okunması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 231-245. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1774616>

Giriş

İnsanoğlu var olduğundan beri doğa ile etkileşim içine girmiş ve bu etkileşime dayalı bir kültür geliştirmiştir. Geliştirilen bu kültür bazen insanın doğaya egemen olma mücadelesi şeklinde karşımıza çıkmakta bazen de onun doğaya uyum sağlaması şeklinde tezahür etmektedir. İnsan doğa ile iç içe olduğu süreçte duygu ve düşünce dünyası da doğa ve çevreden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiştir. Bu etkilenme sonucunda ise insanoğlunun doğa ile kurduğu ilişki sözlü ve yazılı ürünlerde yerini almıştır. Sözlü yazılı ürünlerde insan-doğa ilişkisi her yönüyle ele alınmıştır.

Bu ürünler arasında önemli bir yere sahip olan halk anlatılarından efsaneler; geçmişte yaşanmış olaylar, doğadaki oluşum ve değişimler ile dinî, tarihî kişi ve mekânlardan beslenir. Efsaneler, insan ve yaşama dair pek çok unsuru barındırır ve ilettikleri mesajlarla insan yaşamını yönlendirmeyi amaçlar. Belirli bir zaman, kişi veya mekâna bağlı olmaksızın anlatılabilirler.

Efsanelerde en çok işlenen konular arasında insan-doğa ilişkisi, çevre, hayvanlar ve tabiat yer alır. Diğer anlatı türleriyle karşılaştırıldığında, efsanelerin doğaya yönelik tutumları daha belirgin ve dikkat çekicidir. Doğadaki unsurların kişileştirilmesi, doğanın kutsallığı gibi temalar efsanelerde açıkça görülür. Bundan dolayı efsaneler teşekkül ettikleri coğrafi bölgede yaşanan tecrübeler ışığında günümüz insanına çevre bilincini aşılayan bilgiler sunan anlatılar olarak karşımıza çıkar. Efsaneler toplumun doğaya yüklediği simgesel anlam, yaşanan coğrafyanın kültür üzerindeki etkisi, geleneksel toplumlarda kişilerin çevreye karşı bakış açıları ve çevre hassasiyetleri, çevreye karşı değer yargılarının üzerine önemli bilgiler sunmaktadır.

Köktürk yazıtlarında tarihi çok eskilere dayanan Türk kavimleri arasında yer alan Kırgızlar gerek coğrafi konumu gerekse Türk dünyasındaki tarihi geçmişiyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Kırgız Türk sahasının anlatımları da diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Türk kültürü ile ilgili geçmişten günümüze tarihi ve coğrafi izleri taşıyabilmekte ve Türk kültürünün çevreci tutumunu bütüncül bir biçimde aktarabilmektedir.

Sözlü ya da yazılı olarak günümüze kadar gelmiş olan efsaneler içeriğinde insan doğa ilişkisine sıkça yer veren halk bilgisi ürünlerdir. Temel konusu insan ve doğa ilişkisi olan efsanelerde bu konu kutsallık, olağanüstülük ve dünyevilik çerçevesinde işlenir. Bu nokta örneklem olarak seçtiğimiz Kırgız Efsanelerin de insan doğa ilişkisini göstermesi açısından önem arz eden efsanelere rastlanmakta ve bu durum Kırgız Efsaneleri 'nin ekoeleştirici diğer bir ifadeyle ekofolklor bağlamında incelenmesini mümkün kılmaktadır. Sözlü ve yazılı edebi mahsullerdeki insan-doğa ilişkisini incelemek amacıyla ekoeleştirici kavramı geliştirilmiştir. Bu kavram ile başta edebi mahsuller olmak üzere kültürel ürünlerdeki çevreci tutumların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu minvalde çalışmada Kırgız Efsaneleri ekoeleştirici açıdan incelenecektir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki çalışmada kullanılan yöntemin genel adı ekoeleştiricidir. Ancak çalışmada bir folklor ürünü olan Kırgız Efsaneleri incelendiği için ekoeleştirici kavramından farklılık göstermeyen ekofolklor kavramı tercih edilmiştir.

Ekofolklor kavramı ekoloji ve folklor kavramının birleşiminden oluşmuş ve folklorun maddi ve manevi her tür unsuruna çevreci bir yaklaşımla odaklanmış bir bilim dalıdır. Ekofolklor kavramı insanoğlunun diğer canlılarla ilişkisini çevreci bir yaklaşımla tartışır ve ekolojik sistemin sağlıklı bir biçimde çalışmasını amaç edinir. İnsan ve çevreye dair unsurları bünyesinde barındıran folklor ürünleri bu unsurlara dair kavram, sembol ve mesajlardan meydana gelir. Bu noktada ekofolklor ve ekoeleştirici kavramları arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.

Çalışmanın Amacı: Halk edebiyatı metinleri içerisinde önemli yeri olan efsane metinlerinin Ekofolklor bağlamında okunmasıdır. Çalışmada efsane metinlerinin canlılar ve mekân, çevrecilik, mit,

kutsallık ve gerçek dünya gibi kavramlardan yola çıkılarak ekofolklor yaklaşımı ile incelenmesi, efsane metinleri ile çevre ilişkisinin vurgulanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Kapsamı: Aygerim Dıykanbayeva'nın "Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme- Metin)" isimli doktora tezinde yer alan altı adet efsane metninden alınmıştır (2004: 295-397). Burada seçilen metinler amaçlı örneklem tekniği doğrultusunda efsane metinleri içinden doğa-insan, insan- hayvan ilişkisini, yansıtan metinlerden seçilmiştir. Konuya ilişkin pek çok efsane mevcut olmakla birlikte, çalışmamızın kapsamı dâhilinde çevre ile ilgili olan anlatı metinleri seçilmiştir. Ayrıca daha fazla efsaneye yer verilmesi çalışmanın hacmini aşacağı düşüncesiyle içerik belirli bir çerçevede sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi: Seçilen efsane metinleri içerik analizi yöntemi kullanılarak ekofolklor yaklaşımı ekseninde çözümlenmiştir. Çalışmamızda Kırgız Türk sahasının anlatımlarından faydalanarak ekofolklor bağlamında Türk Dünyası halk anlatımlarının nasıl çevreci bir yaklaşımla okunabileceğini belli bir örneklem dâhilinde göstermek amaçlanmıştır. Buradan hareketle Kırgız Türklerinin efsaneleri ekofolklor bağlamında okunmuştur.

Çalışmanın literatüre katkısı: Bu doğrultuda seçilen efsanelerin, incelenen temaları açıklamak açısından temsil gücü taşıdığı ve çalışma amacına hizmet ettiği düşünülmektedir. Literatürde Türk halk anlatılarını ekofolklorik açıdan inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların özetlerine kavramsal çerçevede yer verilmiştir. Bu kapsamda bu çalışmanın Türk kültüründe ekolojik bilincin varlığını ve efsanelerin çevreci bilincin gelecek nesillere aktarılmasındaki rolünü göstermesinde literatüre önemli katkılar sunacağı ve aynı zamanda uygulamalı halk bilimi açısından bu tarz metinlerin çevreci bir algı dünyasının oluşmasına vesile olacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Efsane

Geçmişle günümüz arasında kültür aktarımı ve kuşaklararası bağlantıların gelişimini sağlayan efsaneler bireyler ve onların meydana getirdiği kültürel yapının anlaşılmasına fayda sağlayan edebi yaratmalar içerisinde yer alır. Kırgız sözlü edebiyat geleneği içinde yer alan efsaneler gerçek ya da hayal ürünü olan olay, yer, su isimleri etrafında gelişen ve genel olarak açıklayıcılık görevini yerine getiren bir türdür. Efsaneler tarihin bilinmeyen dönemlerinde olay ve nesnelerin nasıl meydana geldiğini açıklayan aynı zamanda insanoğlunun yaşadığı dünyayı algılama çabası sonucu ortaya çıkan neden- nasıl gibi sorulara cevap veren mitik metinlerle de iç içe geçmiştir. Mitlere haiz olan bu açıklayıcı özellikler efsane metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Aça'nın yazısında dağların, hayvanların ve onların birtakım özelliklerinin; göllerin, kutsal yerlerin; insan yaşamını kolaylaştıran ve aletlerin, buluşların, müzik aletlerinin vs. oluşumunu açıklayan efsanelerin en sevilen anlatı türleri arasında yer aldığı ifade edilmiştir (2000: 43). Halk edebiyatı ürünlerinde milletlerin tarihi, inancı, yaşam koşulları, düşünce tarzı, sevinci ve üzüntüsü yer alır. Bu ürünler içerisinde önemli bir yeri olan kuşaktan kuşağa aktarılarak sözlü ve kısmen yazılı bir biçimde günümüze ulaşan efsanelerde herhangi bir toplumda gerçekleşen olaylar açık bir şekilde anlatılmaktadır. Efsaneler hem eğitici hem de belli toplumların düşüncelerini aktarma görevini yerine getirmektedir.

Pertev Naili Boratav ise efsaneyi şöyle tanımlamıştır: "*Efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir... . Efsane, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış kuralları, biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatım türüdür*" (Boratav, 1969: 106).

Mircea Eliade'ye göre "Efsane, yeni bir kozmik durumun veya ilksel bir olayın zuhurunu ilân etmektedir. Demek ki her zaman bir yaratılış anlatısıdır, bir şeyin nasıl icra edildiğini, nasıl var olmaya başladığını anlatmaktadır" (Eliade, 1991: 75). Eliada efsanelerin ana işlevini ise şöyle ifade etmektedir: "Tüm ayınların ve tüm anlamlı insan faaliyetlerinin (beslenme, cinsellik, iş, eğitim) örnek alınacak modellerini saptamaktadır" (Eliade, 1991: 78).

Birçok sözlü anlatı türünde olduğu gibi efsaneler halkın belirli ihtiyaçlarını karşılama özelliğine sahiptir. İnsanlar içerisinde yaşadıkları ekolojik çevreyi anlamlandırma gayesi içerisinde. Bu amaç doğrultusunda efsaneleri oluşturdıkları görülmektedir. Efsanelerde bir ağacın, taşın, dağın, bir su birikintisinin bunun gibi benzer unsurların nasıl meydana geldiği anlatılarak insanların çevreye yüklediği anlamlar görülmektedir. Bu anlamlar varlıklar arasında bir bağ kurulmasına aracılık eder. Necati Demir ise efsaneleri şöyle tanımlamıştır: "*Efsaneler, insan ile insanı, insan ile coğrafyayı, insan ile diğer varlıkları, insan ile maneviyatı birbirine gönül bağı ile bağlayan unsurlardır*" (Demir, 2013: 19).

Efsaneler aracılığıyla doğa ve insan arasında kurulan bağ, insan- doğa ilişkisinin ne yönde olması gerektiğini de gösterir. Bu anlatılara ekolojik bir bakış açısıyla bakılması insan ve çevre arasında ne tür bir bağ oluştuğunun görülmesini sağlar.

Efsanelerde iyilik yüceltilirken kötülük ayıplanmaktadır. Kırgız efsanelerinin birçoğunda bu durum örnek alınacak bir ders olarak kabul görmektedir. Kırgız efsaneleri içerisinde gök cisimlerinin, yer-su isimlerinin, milletlerin, tarihi şahısların, aletlerin, oyunların, nesneleri, arazilerin, gelenek-göreneklerin ve önemli olayların ortaya çıkışına ilişkin bilgilerin bulunduğu ifade edilmektedir (Dıykanbayeve, 2004: 43-44).

Ekoleştirir veya Ekofolklor Yaklaşımlarının Halk Edebiyatı Metinlerinde Kullanımı

Edebiyatta doğa ve insan arasında var olan ilişkileri incelemek amacıyla geliştirilen yaklaşım ekoeleştirir olarak ifade edilmektedir. Bu kapsamda sosyal bilimlerde alanında gelişen bu çevrecilik hareketi de "ekoeleştirir kuramının" gelişmesine vesile olmuştur. Edebi çalışmalara yeryüzü merkezli bir yaklaşım getiren ekoeleştirir kuramı edebiyat ve fiziksel çevre arasında geliştirilen ilişkileri araştırır. Ekolojik dengede meydana gelen bozulmaların sosyo-kültürel etkilerini değerlendirir buna paralel olarak edebiyat ve kültür metinleri üzerinde çevreci okumalar yapar. Bu kapsamda literatürde ekoeleştirir yaklaşımına yer veren çalışmalara bakıldığında, Buse Karabacak'ın, "*Batı Anadolu Efsanelerinde Geleneksel Ekolojik Bilgi*" (2023: 17) isimli çalışmasında ekoeleştirir kavramından şöyle bahsedilir; ekoeleştirir, edebi metinlerde doğa ve insan arasındaki ilişkileri inceleyen bir kavramdır. Ekoeleştirir, ekolojik bilgiye eserde ne ölçüde yer verildiğini gösteren, yazarın ve sanatının doğa karşısında gösterdiği hassasiyeti tespit etmek amacıyla geliştirilen bir kuramdır. Biyolojik çeşitlilik de kültürel çeşitlilik gibi oldukça önemlidir. Her iki çeşitliliğin de aynı derece önem arz etmesi sosyal bilimlerde çevrecilik hareketinin gelişmesini sağlamıştır (Garrard, 2020: 49)

Serpil Opperman ekoeleştiririnin edebiyatta yeri ve rolüne değindiği çalışmasında edebiyat ve kültür metinlerini çevreci bir akış açısına göre incelemiştir (2012: 9). Dünyanın sadece insandan ibaret olmadığını belirten Opperman, ekoeleştiririnin dünyayı sadece insandan ibaret olarak gören bir düşünce yapısına karşı çıkma sonucunda ortaya çıktığını ifade eder. Doğaya içsel bir değer yükleyen ve doğanın tüm unsurlarıyla bir bütün olduğunu savunan ekoeleştirir her canlının doğada yaşam hakkı olduğu ve buna saygı duyulması gerektiğini belirtir (Opperman, 2012: 9).

Greg Garrard (2020) göre ekoeleştirir "*insanla insan dışı arasındaki ilişkinin insanlığın kültürel tarihi boyunca irdelenmesi ve bizzat 'insan' kavramının eleştirel bir incelemesi*" şeklinde açıklamıştır. Garrard ekoeleştiririnin politik bir araştırma alanı olduğunu savunurken ekoeleştiririnin kültürel incelemelerini ise

çevreci, ahlaki ve siyasi bir gündemle ilişkilendirir. Ona göre ekoeleştirelinin çağdaş edebiyat ve kültür kuramları içerisinde kendine has bir yeri vardır (Garrard, 2020: 49).

Gerry Smyth'e göre ekoeleştiri insanı tecrübeleriyle birlikte "*doğal ve insan dışı fenomenler arasındaki etkileşim*" açısından bakan bir edebi metin incelemesi olarak ele alır. Smyth'e göre ekoeleştirelinin iki boyutu vardır. Bunlardan ilki "ekoedebiyat kanonuna hitap eden" ve bilinçli bir şekilde "yeşil konularla ilgilenen yaratıcı yazı" boyutudur. İkincisi ise var olan edebi metinlerin "ekoeleştirel terimlerle yeniden okunması" olarak ifade edilmektedir (Smyth, 2006: 65-66). Burada yer alan eleştirelinin içeriğinde insanın doğaya karşı olumlu ve olumsuz tutumlarına yer verilmektedir.

Ekofolklor kavramı aslında ekoeleştirelden farklı bir şey değildir. Ekofolklor kavramı ekoeleştiri kuramından türetilmiştir (Varışlıoğlu Sarpkaya, 2025: 289) Bu çalışmadan önce yapılan çalışmalarda da bu durum net olarak görülmekte ve folklor ürünleri üzerine yapılan ekoeleştirel analizlerde genellikle ekofolklor kavramının tercih edildiği dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan kısaca bahsedilecek olursa Emine Varışlıoğlu Sarpkaya çalışmasında Akbuzat Destanı'ndaki Mitik Unsurları Ekofolklor Bakış açısıyla değerlendirmiştir (2025: 287-307). Meriç Kurtuluş Kargasabunu'nda Sözlü Kültürden Alınan İlhamın Ekofolklor Dönüşümüne yönelik yaptığı çalışmada ekofolklor kavramını kullanmıştır (2023: 177-193). Sedat Bahadır ise Abdullah Han Hikâyesi Üzerine Ekofolklorik Bir Analiz çalışmasında yine ekofolklor ekseninde çalışmasını gerçekleştirmiştir (2025: 2052-2065). Bu noktada ekoloji ve folklor disiplinlerinin birleşiminden meydana gelen ekofolklor kavramı ise folklorun bütün unsurlarına çevre koruma ekseninde yaklaşan bir yöntem olarak ifade edilir. Ekolojik sistemin sağlıklı bir biçimde işlemesi temel amacı olan ekofolklor insan ile diğer varlıklar arasındaki ilişkiyi çevreci bir yaklaşım ekseninde tartışır. Ekofolklor, çevreci halk bilimi olarak da tanımlanır (Karabacak, 2023: 20). Ekofolklor kavramı ekoeleştirelinin yanı sıra biyoetik kavramını da içine alan her iki kavramı kapsayan bir inceleme alanıdır.

Ekofolklor halk bilgisi ve halk biliminin çevreci yönüne vurgu yapar. Halk anlatmalarına çevreci bir bakış açısıyla bakmak çevrenin algılanış biçimini bilmeyi, çevreyi çözümlemeyi ve doğa ile ilgili sorunlara çözüm bulmayı gerektirir. İlgili anlatmaların genel özellikleri çevrecilik kavramı ile alakalıdır. Bu anlatmalarda genellikle insanın merkezde olduğu ve insan yararına tavrı sergilendiği görülebilir. Ekofolklor ise halk bilgisi ürünlerinin çevreci yönüne işaret ederek halk bilgisine bu açıdan bakmaya yönlendirir (Sarpkaya, 2022: 63).

Ekofolklor halk biliminin her bir alanında yer alan maddi ve manevi kültür unsurlarına çevre koruma açısından yaklaşan ve insanın diğer bütün varlıklarla ilişkisini çevreci bir tutum etrafında tartışan, ekolojik yapının düzgün bir şekilde çalışması için çözüm yolları geliştiren multidisipliner bir kavram olarak tanımlanır (Çakır, 2019: 111) ve bu kapsamda halk biliminin çevreci yönünü vurgular.

Halk Bilimi ve Çevre İlişkisinin Yansıması: Geleneksel Ekolojik Bilgi

Halk anlatmalarının konuları arasında insan ve doğa arasındaki olumlu-olumsuz her tür ilişki yer alır. Bu ilişkiler halk anlatmalarında imge ve semboller aracılığıyla aktarılır. Aktarım esnasında doğanın mitik, kutsal ve gerçekçi yönlerine vurgu yapılır. Bu hususta halk anlatmaları içinde yer alan efsane metinleri içerisinde de gerçekçilik ve uyarı yönü ağır basan çevreci bir tutuma sahip efsaneler de bulunur. İlgili halk anlatı metinlerinin doğru bir şekilde okunmasında başta folklor olmak üzere ekoeleştiri veya ekofolklor, geleneksel ekolojik bilgi gibi kavramlarının bilinmesi önem arz eder.

Salzman ve Attwood'un çalışmasında insan topluluklarının toprak, iklim ve bitki arasında ilişki kurmasında toplumsal yapı ve kültürün önemli bir yerinin olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda insanların çevresini tasarlama yöntemlerinin, insanın çevre ile olan ilişkisi bağlamında açıklanması gerektiğini belirten yazarlar ekolojik antropoloji kavramının üzerinde durarak bu kavramın insan

topluluklarının bitkiler ve hayvanlar hakkındaki yerleşik bilgileri üzerine odaklandığı belirtir. Bu yerleşik bilgilerin insan ve insan toplulukları için hayati bir öneme sahip olduğunu vurgular (Salzman ve Attwood, 2002: 256). Bu doğrultuda halk anlatmalarının, çevre problemlerinin çözümünde geleneksel ekolojik bilgileri içerisinde barındıran yegâne kaynaklardan biri olduğu ve halk anlatmalarının çevreci bir bakış açısıyla okunması gerektiği söylenebilir.

Geleneksel ekolojik bilgi, yıllar içerisinde elde edilen insanların çevresiyle kurduğu ilişkiler sonucunda deneyimlediği bilgi ve inançların tamamından oluşur. Burada yer alan kümülatif bilgi kuşaktan kuşağa aktararak süreklilik kazanır. Geleneksel ekolojik bilgi insan ve doğa arasındaki sorunların görülmesinde ve bu sorunların çözümünde oldukça etkilidir. Geleneksel ekolojik bilginin aktarımı; atasözleri, deyimler, kalıp ifadeler gibi birçok dil malzemesi başta olmak üzere halk anlatıları, halk inançları, ritüeller ve bunların toplamı olarak karşımıza çıkan geleneksel bilgi ile sağlanır (Yolcu ve Aça, 2019: 863).

Ekoleştirir, geleneksel ekolojik bilgi ve doğa çevre ilişkisinin yansıtıldığı Türk halk bilimi alanında çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda halk bilgisi ürünleri ekoeleştiril bir incelemeye tabi tutulmuş ve bu ürünlerin çevreci yönlerine vurgu yapılmıştır. Bu çalışmalara kısaca değinecek olursak Mehmet Surur Çelepi “Doğaya Uyarlanma Stratejisi Olarak Orhun Abidelerindeki Türk Biyoetiği” başlıklı makalesinde edebiyat ve biyoetik konusuna yer vermiştir (Çelepi, 2020: 16). Seçkin Sarpkaya, “Azerbaycan Türklerinin Efsanelerinde Ekofolklor Bakış Açısıyla Av, Su ve Ağaç” başlıklı Azerbaycan Efsanelerini ekofolklor bakış açısıyla incelemiştir (Sarpkaya, 2022: 59). Mehmet Ali Yolcu ve Mehmet Aça’nın çalışmasında geleneksel ekolojik bilgi ve folklor konusunu ele almıştır (Yolcu ve Aça, 2019: 863). Buse Karabacak “Batı Anadolu Efsanelerinde Geleneksel Ekolojik Bilgi” başlıklı bir yüksek lisans tezi kaleme almıştır (Karabacak, 2023). Hakan Çelikten, “Ekoeleştiril Yaklaşım Bağlamında Şanlıurfa Efsaneleri” başlıklı makalesinde efsaneleri ekoeleştiril yaklaşım ekseninde incelemiştir (Çelikten, 2020: 107). Cevdet Avcı, “Dijital Ekoloji 1: Geleneksel Bilginin Medya Serüveninde Youtube’daki Tarım ve Hayvancılık Temalı İçerikleri” başlıklı makalesinde geleneksel ekolojik bilginin Youtube vasıtasıyla dolaşıma girişinin ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında medyanın rolünün oldukça önemli olduğunu belirtmiştir (Avcı, 2023).

Kırgız Türklerinin Efsanelerinin Ekofolklor Bağlamında Okunması

Kültürel mirasın önemli bir parçası olan efsaneler içeriğinde doğa, insan ve mitolojik unsurlar arasındaki ilişkileri anlatır. Ekoleştirir veya ekofolklor çerçevesinde değerlendirildiğinde efsaneler içerisinde doğayı korumaya yönelik mesajların bulunduğu görülür. Bu mesajların toplumsal hafıza aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülmektedir.

İncelediğimiz “OttukII” isimli ilk efsane, avcılık ekseninde ekolojik eğitim aracı vazifesi görmektedir. Anlatıda yer alan avcılar, doğal çevrenin kendilerine sunduğu imkân neticesinde ateşin pişirme özelliği öğrenmiştir. Burada bahse konu olan efsane metni şöyledir:

Eskiden insanlar çiğ et yermiş. Onların ateşten haberleri yokmuş. Bir gün Kırgızları üç ünlü avcısı avlanmak için ava çıkmış. O esnada ormanda yangın çıkmış. Avcılar ormana doğru ilerlediklerinde ormandaki kuş ve diğer hayvanların yandığını görmüşler. O sırada avcılar karnı açılmış yanmış hayvanların etlerinden yemeğe karar vermişler ve onların çiğ etten daha lezzetli olduğunu görmüşler. Avcılar merak içinde ateşin nerede olabileceğini aramaya koyulmuşlar. O esnada dağdan büyük bir taş parçasının koparak düşüp başka bir taşa sürtünerek kıvılcım çıkardığını fark etmişler. Bunu gören avcılar çok sevinmişler. Artık ateşi nasıl bulabileceklerini öğrenmişler. Bu olaydan sonra ise ateş bulunan yer

ottuk olarak isimlendirilmiştir. Bu yer orada yaşayanlar tarafından kutsal olarak kabul edilmiştir (Dıykanbayeva, 2004).

Efsanenin içeriğine baktığımız birçok ekolojik bilginin yer aldığını görebiliriz. Burada dikkat çeken unsurlar avcılarının ateşi bulurken doğadan faydalanması, doğa ve insanın arasındaki uyumdur. İki taşın birbirine sürtünerek kıvılcım çıkarması bu sayede ateşin keşfi tamamen ekolojik bilgi ekseninde oluşmuştur. Burada doğanın insana sağladığı faydalara da dikkat çekmektedir. Bu faydaların başında insanların besin ihtiyacını karşılaması gelmektedir. Bunun yanı sıra efsanede, insanın doğanın kendisine sunduğu imkânlar çerçevesinde hayatta kalabildiği bu kapsamda doğayı değiştirmek yerine doğaya uyum sağlamanın gerekli olduğu mesajı verilmiştir. Burada ekolojik bilgiyi kullanan insanların doğadan gerçekleştirdikleri keşifle ateşi bulması açık bir biçimde görülmektedir. İncelenen efsane metni ekolojik bilgi içermesinin yanı sıra ekofolklor açısından da çevrenin dikkatli bir şekilde gözlemlenmesi ve çözümlenmesi söz konusudur. İnsanların buraya ateş bulunan yer diyerek kutsiyet atfetmesi ve o çevreyi koruma altına alması da ekofolklor ile ilişkilidir.

İncelediğimiz ikinci efsane metninde, av kültü ve av iyesine ilişkin bilgilerin var olduğu görülmektedir. İnsanlık tarihinde önemli bir yeri olan avcılık, ilkel dönemlerde insanoğlunun hayatını devam ettirmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle insanların Paleolitik çağlardan, tarım, sanayi dönemine geçiş aşamasında avcılığın ekonomik, sosyal, siyasal ve dini bir takım faaliyetler sonucunda kült haline geldiği ve farklı anlamlar kazandığı görülmektedir. Önemli bir geçim kaynağı olan avcılıkta insanların avın bereketli geçmesi için bir takım ritüeller, inançlar ve sakınmalar geliştirdiğini ifade eden Muharrem Kaya bu tarz uygulamaların avla ilgili inançların bir kült haline düşmesine zemin hazırladığını ifade etmiştir (Kaya, 2010: 115). Avın iyi geçmesi ve bereketli olması için yapılan birtakım uygulamalar av hayvanlarını yöneten bir ruhun varlığını ve bu ruha inancı gündeme getirir. Abdulkadir İnan “*Tarihte ve Bugün Şamanizm*” isimli eserinde avın ruhu diğer bir ifadeyle iyesi olduğunu belirterek Şor avcılarında *Saŋgr*, *Saŋgır* adında insana benzeyen put şeklinde av iyesi olduğundan söz eder. “*Bunun üzerinde av hayvanlarının derilerinden parçalar asılır. Şorların inancına göre bu ruh süratli meral üzerinde gezer. Kendisini memnun eden avcılara bol av verir, darılırsa ormanları yakar, av hayvanlarını kaçıtır, avcılara uyuz hastalığını gönderir*” (İnan, 2000: 46). Başka Türk boylarında ise av iyesinin, orman, dağ, ağaç iyeleri ile birleştiğinden bahsedilmektedir. Av iyesi, bir takım inanış, nesne ve uygulamalar ekseninde karşımıza çıkar. Fuzuli Bayat; Çelkan, Tuba ve Kumandinlerde Kanım ismin ağaçtan yapılan bir av iyesinin var olduğundan söz eder. Bu av iyesinin Çelkan avcıları için avcılığın yanı sıra ormanında koruyucusu olduğu kabul edilir (Bayat, 2005: 53).

Bu metinlerde av hayvanlarının da yaşama hakkı olduğu gerektiğinden fazla avlanmanın doğanın değerini bozacağı gibi hususlar örtülü bir mesaj ekseninde bir tür uyarı mekanizması olarak verilmiştir. Bu kapsam da “Oğul Karagul” isimli efsane metninde av iyesi ve av kültürüne ilişkin bilgiler yer almaktadır. İlgili efsane metni şöyledir:

Çok eskiden Tumaş isimli ünlü bir avcı varmış. Avcı hayatında bir gün bin geyik öldürmüştü. Dağ keçisi ve geyiklerden bininciye vurunca geyik iki ayağının üzerinde ayağa kalkarak avcıyı uyarmış. Avcı bunu dikkate almamış. Avcı Tumaş on bin geyiği avladıktan sonra bu defa geyiklerin koruyucu ruhu Tumaş’ın rüyasına girerek onu birkaç defa daha uyarmış. Fakat Tumaş bu uyarıları hiçbir şekilde dikkate almamış.

Günlerden bir gün yine ava çıkan Tumaş hiçbir şey avlayamamış. Bu duruma oldukça öfkelenen avcı yolda evine dönerken otların kımıldadığını görmüş. O tarafa doğru dikkatlice bakınca bir karacanın arkasını gören avcı nişan alarak onu vurmuş. Hızla oraya giden avcı dikkatlice bakınca karaca zannedip vurduğu avın kendi oğlu Karagul olduğunu görmüş.

Babası ava çıkınca oğlu anasından geyiğin âşık kemiğini istemiş. Anası oğluna âşık kemiğini vermeyince oğul buna darılıp babasının yoluna çıkmaya karar vermiş ve onu gözlemeye başlamış. Babasını gözlerken otun dibinde uyuya kalmış. Karacanın derisinden dikilen bir elbise giyen oğlunu hiddetle geri dönen avcı karaca zannedip vurmuş. Bu olaydan sonra “Karagul Botom” dilden dile söylenerek bugünlere kadar gelmiş (Dıykanbayeva, 2004).

Efsane metninde av kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Uygarlık tarihi incelendiğinde insan topluluklarının ilkel sürüden avcı toplayıcı, tarım ve sanayi toplumuna geçiş evresinde avcılığın ekonomik, sosyal, dini ve siyasi açıdan bir takım anlamlar kazandığı görülmektedir. Efsanede hayvan kültürüne bağlı mitik unsurlar da dikkat çekmektedir. Bu unsurların başında geyik miti gelmektedir. Oğuz Doğan “*Bitlis’ten Derlenen Efsanelerin Psiko-sosyal ve Arketipsel Tarihi*” isimli doktora tezinde geyiğin Türk kültüründe kurttan sonra kutsal ve sembol olarak kabul edilen önemli bir hayvan olduğunu belirtmektedir. Farklı coğrafyalara yayılan Türklerin yaşamlarını sürdürmelerinde avcılığın önemli rolü olduğu belirten yazar av merasimlerinin geçmiş dönemlerde önemli bir gelenek olduğunu vurgulamaktadır. Av merasimlerinde ise geyiğin en fazla rağbet gören hayvan olduğu ifade etmektedir (2020a: 230). Bunun yanı sıra bazı Türk toplulukları arasında da geyiklere kutsiyet atfedildiği görülmektedir. Türk düşünce yapısında geyiğin sembolik anlamlarından biri de haber verme ve yol göstermedir. Bu noktada görüleceği üzere mitlerin temel amaçlarından biri de kişileri doğruya sevk etmektir. Burada bu amacın gerçekleştirilmesi için mitik anlam dizgelerinden faydalanılmıştır. Mitlerin yol göstermesi ile ilgili olarak Claude Lévi-Strauss “*Yaban Düşünce*” isimli kitabında mit ve sembolleri insan doğasının ana birleşenleri olarak kabul eder ve bunların insanın doğayı anlamlandırmasının kadim yolu olduğunu vurgular. Aynı zamanda Batı’nın ilkel olarak gördüğü bu sistemlerin insanın doğayı anlama ve sınıflandırmasında gelişmiş mantıksal yapılara sahip olduğunu belirtir (1994: 9-10).

Efsane metnini dikkatle incelediğimizde av hayvanlarının kendi içinde bir düzen oluşturup, topluluk kurdukları, bir liderlerinin olduğu, onları koruyup kollayan bir iyelerinin bulunduğu görülmektedir. Metinde av hayvanları ön planda verilerek, onların da yaşama hakları olduğu vurgulanmıştır. Burada Türk mitolojisindeki iye kültürüne de yer verilmiştir. Efsane içerisinde hayvanların koruyucu iyesi iki ayağı üzerine kalkarak avcıyı uyarmaktadır. Metinde avın kuralları hayvanların koruyucu iyesi tarafından avcıya hatırlatılmaktadır. Koruyucu iye, avcının haddinden fazla avlanmaması gerektiğini bunun hem çevreye hem de kendisine zarar vereceğini belirtmektedir. Böylece geleneksel ekolojik bilgi ekseninde avın ve hayvanların kuralları izah edilerek, çevreci bir bakış açısıyla ekoeleştirilmiştir. Doğanın kuralları vardır ve kim olursa olsun bu kurallara uymak zorundadır. Doğanın kurallarına uymayan ise tıpkı bu metinde olduğu gibi cezalandırılır. Burada mitik unsur geyik formundaki iye kültürü ile verilmiştir. Geyik miti ekseninde avcılara uyarı verilmiş daha fazla avlanmaları neticesinde bu durumun doğada geri dönüşü olmayan zararlara yol açacağı vurgulanmıştır.

Evrende yer alan bütün nesnelerin ana maddesi olarak bilinen su dört temel elementten (hava, su, ateş ve toprak) biridir. Dünyada nesneler varlığını büyük ölçüde suya borçludur. Bundan dolayı tüm toplumların yaratılış mitleri içinde kendine yer bulmuş önemli bir maddedir. Mircea Eliada *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar* isimli kitabında suyu ölümsüzlüğün kaynağı, bereket ve yaşamın sonsuzluğu olarak ifade eder (Eliade, 2016: 146). Bu ifade mitik varoluşun yansıması olarak düşünülebilir. Diğer toplumlarda olduğu gibi Türkler açısından da su yaşam kaynağı olarak kabul edilir. Yer-su inancı çerçevesinde suyun bir ruhu olduğuna inanılmakta bu durum ise varoluş mitine işaret etmektedir (Doğan, 2020b: 150). Fuzuli Bayat suyun yaratılış mitiyle olan ilişkisini şöyle ifade etmektedir: “*Türk yaratılış mitinde kozmos, sudan türetilmiştir, başka bir deyişle yaratılışın başlangıç nüvesi sudur. Bütün canlılarda sudan*

yaratılmıştır.” (Bayat, 2016: 248). Bu ifadeden anlaşılacağı üzere suyun yaratılış mitinde önemli yeri olduğu görülmektedir.

Türk kültüründe de su, kutsal ve yaratılış kaynağı olarak kabul edilen önemli bir kült olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk inanç sisteminde önemli bir yeri olan su kültüründe her tür su kaynağının kendine ait iyi birer ruhu olduğuna inanılmaktadır (Artun, 2013: 79). İnsan figürleri ile tasvir edilen bu koruyucu ruhlar “su iyesi” olarak isimlendirilmektedir. Türk dünyası anlatımlarında suya yönelik tabular ve kaçınmaların yanı sıra birçok mitik ve kutsallık barındırın unsurun bulunduğu bilinmektedir. Su yaratılış kaynağı olarak görüldüğü için efsane metinlerinde kutsallık kabul edilir. Suyu karşı yapılacak herhangi bir davranışın cezasız kalmayacağına inanılır. Türk toplumu su ruhlarını öfkelenlendirmekten korktukları için kutsiyet atfedilen suları kirletmekten kaçınırlar. Bu sulara tükürtmek, bu suları kirletmek veya içine pislik atmak halk arasında yasaktır. Bu yasağa uymayan kişilerin su iyesi tarafından cezalandırılacağına inanılır (Türkan, 2012: 137-138). Bu durum Kırgız Türklerinin efsanelerinde de görülmektedir. Yapılan incelemede Kırgız Türklerine ait efsanelerde Issık Gölü anlatımlarının çoğunlukta olduğu bunun yanı sıra Çadır Göl, Ayup Ata Kaplıcası ve Hayat Suyu ile ilgili efsanelerin de bulunduğu görülmüştür. İncelenen efsanelerde akarsu kaynağı olan kuyuların ve özellikle göllerin geniş bir yer kapladığı görülmüştür. Bu durum toplumda suyun özel bir yerinin olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Su ile alakalı efsaneler şifa, yaratılış, kâinat, kan, verimlilik, sevgi, aşk, ölüm ve ölümsüzlük gibi çok çeşitli mesajları bünyesinde barındırmaktadır. Bu kapsamda ekofolklor bağlamında incelediğimiz Kırgız efsanelerinde suyun hayat kaynağı, şifa kaynağı, sevgi, aşk ve yaratılış kaynağı olarak ele alındığı görülmüştür.

Suyun yaşam kaynağı olması, herkes için hayati derece de önemli olması tüm insanlığın bildiği bir konudur. Doğanın ve hayatın önemli parçalarından olan su, efsane metinlerinde mitik düşünce aracılığıyla kutsiyet ve inanç ekseninde aktarılmıştır. Türk mitolojisinde su yaratılışın da ana maddesi olarak tasavvur edilmektedir (Baysal, 2020: 360-369).

Ekofolklor bağlamında inceleyeceğimiz üçüncü efsane Ayup Ata Kaplıcası ile ilgili olan anlatımadır. (Ayup Ata türbesinin şu anda Calal Abad kaplıcasında bulunduğu ve Ayup (Eyüp) peygamberin burada beş yüz sene önce yaşadığı zannedilmektedir.)

Anlatılanlara göre Ayup Ata'nın vücudunu yaralar kaplar ve gün geçtikçe vücudunda çürükler oluşmaya başlar. Eşlerinden biri onu iyileştirmek için tabip aramaya başlar. Bunun için günlerce, haftalarca dolaşmadık yer ve çalmadık kapı bırakmaz. Ne yaparsa hastalıktan kurtulamaz. Şimdiki Calal Abad şehrinin Calal Abad kaplıcasının kutsal suyunun kenarına gelir ve Tanrıya dua eder. Eşi Kızbulak'ı beklerken vücudundan yere düşen kurtçuğu yerden alıp yaralı yere koyar; “Bu da senin nasibin, Tanrı böyle uygun görmüş. Sen de buna razı ol!” der. Sözleri Tanrıya ulaşan Ayup Ata kolunu toprağa vurunca toprağın altından sıcak su çıkar. Toprakten çıkan suya girince hastalıklarından kurtulur ve gençleşir. Ayup Ataya yemek bulmak için giden eşi Kızbulak geldiğinde karşında gördüğü genç delikanlıyı görür ve ona burada vücudu çürüyen bir yolcu vardı gördünüz mü? Diye sorar. Ben Ayup derse de Kızbulak ona inanmaz. Sonunda ona başından geçenleri ne çileler çektiğini anlatınca onun Ayup olduğunu anlar. “Sen böyle gençleştin. Benim halim ne olacak?” diye ağlar ve o da tanrıya yalvarır. Onun sesi de tanrıya ulaşır böylece ilk kaplıcanın yanında ikinci bir kaplıca meydana gelir. O da eşi gibi suya girer ve gençleşir. O günden itibaren bu kaplıcalar Ayup Kaplıcaları ve Kız Kaplıcaları ismiyle anılır. Bu kutsal su o zamandan günümüze kadar akmaktadır. Yıllar boyunca insanları sıhate kavuşturan bu kaplıcalar Calal Abad Kaplıcaları olarak bilinmektedir (Dıykanbayeva, 2004).

Bu anlatı zenginliğin ardından gelen hastalık ve yokluk üzerine şekillenmiştir. Anlatıda sabır ve Tanrı inancı, teslimiyet söz konusu olsa da doğaya temas açık bir biçimde görülmektedir. Anlatıya göre yaşadığı çilelere sabreden ve isyan etmeyen Ayup Ata sabrı sonunda sağlığına kavuşur. Sağlığına kavuşmasına aracılık eden su anlatı doğrultusunda şifalı su olarak anılmaktadır. Bu anlatılar vasıtaıyla üni duyulan suya insanların özel anlamlar yüklediği bilinmektedir. Bu sayede su kaynağının anlatı metni ile birleşerek kutsal bir özellik kazandığı ve böylece koruma altına alındığı görülmektedir. Ayrıca burada suya tedavi edici özellikler atfedilerek bu suyun alelade bir su olmadığı da vurgulanmaktadır. Burada yer alan suya halkın kutsiyet atfettiği ve bu suyun korunması için gerekli tedbirleri aldığı bilinmektedir. Kutsal su kaynakları veya bu su kaynaklarına ilişkin efsaneler genellikle ekolojik bilginin parçaları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Suya kutsiyet atfedilmesi ise mitik düşünce eksenin de ortaya çıkmıştır. Mitik düşünce ekseninde ortaya çıkan bu kutsiyet ise toplumsal bellek vasıtasıyla gelecek kuşaklara taşınmaktadır. Efsanelerin toplumsal hafızanın ve kültürel belleğin korunmasında önemli bir yeri vardır. Connerton'a göre toplumsal bellek, toplumun bir arada kalmasına, geçmişin korunmasına ve toplumların kültürel miraslarının kuşaktan kuşağa aktarılmasına hizmet eden bir kavram olarak tanımlanmıştır (Connerton, 1999: 12-13). Ekolojik bilgi de ekofolklorun bir parçası olduğu için burada incelenen efsane de ekofolklor bağlamında önem arz eden bilgiler ihtiva etmektedir. Yukarıda yer alan efsane metninde bir olayın toplumsal bellekte nasıl yer edindiği de açıkça görülmektedir.

Ekofolklor bağlamında incelediğimiz dördüncü efsane ise Gölün Suyu Neden Tuzlu isimli metindir. Efsaneye göre bir ihtiyarın iki oğlu olmuş. Büyük oğlu zengin küçük oğlu ise fakirmiş. Bir gün fakir oğlan ava çıkmış ve av esnasında bir kuşu yaralamış. Ansızın yaralanan kuş birden konuşmaya başlamış: "Beni serbest bırakırsan sana hediye veririm!" fakir oğlan kuşu serbest bırakınca, hediye olarak ona bir el değirmeni gelmiş. Zengin olan diğer kardeş gelen hediyeği öğrenince onu nasıl elde edeceğini düşünmüş. Hava karardığı vakit zengin olan kardeş fakir olanın çadırına girip hediye el değirmenini çalmış. Çaldığı el değirmenini kimseye göstermeden değirmenin özelliklerini öğrenmek için bir kayığa atarak göle çıkmış. Aniden çalışmaya başlayan değirmen kendi kendine hareket ederek tuz üretmeye başlamış. O kadar çok tuz üretmiş ki kayık tuzla dolmuş ve ağırlığa dayanamayarak batmış. Böylece Isık Gölünün suyu tuzlu olmuş (Dıykanbayeva, 2004).

Efsane metnine baktığımızda su, insan ve hayvan birlikteliğini görmekteyiz. Bu efsanede gölün tuzlu olmasında ekofolklor açısından bir anlam bulunabilir. Bu efsane de insan, su, av kültü ve hayvan folkloru bağlamında değerlendirilebilir. Avcının av esnasında kuşu yaralaması kuşun dile gelerek avcı ile konuşması onun sıradan bir kuş olmadığını gösteren önemli bir işarettir. Avcı kuşa zarar vermeyerek ödülü kazanmıştır. Burada doğa ve insan arasındaki uyumun korunmasının önemi açık bir biçimde vurgulanmıştır. Aynı zamanda aç gözlülük, hasetlik ve kıskançlığında cezasız kalmadığı görülmektedir. Zengin kardeşin kuşun verdiği el değirmenini çalması sonucunda kayığı tuzla dolup batmış ve bu kardeş doğanın cezalandırmasıyla karşı karşıya kalmıştır.

İlkel insanın tabiatla karşı karşıya kaldığı yaşam mücadelesinde ağaçlar kendilerine korunak olarak seçtiği önemli mekânlar arasında yer almaktadır. İnsanlar buralarda kendilerini güvende hissettiği için uzun müddet hayatlarını burada sürdürmüşler ve ağaçlara kutsiyet atfetmişlerdir (Doğan, 2020: 184). Mitik dönemden gelen ağaç kültürünün Türk kültüründe de önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ağaç, Türk kültürünün önemli kutsalları arasında yer alır. Türk mitolojisinde ve Türk halk anlatımlarında ağaç kültüne sıklıkla rastlanmaktadır. "Türk kültüründe Tanrının kutunun ifadesi olarak görülen ağaç hayat kaynağı olarak da kabul edilmektedir. Bir ağaca kutsiyet atfedilmişse o ağacın herhangi bir şekilde zarar görmesi durumunda halkın başına felaketler geleceğine inanılmaktadır. Bundan ötürü genellikle ağaca saygı duyulmuş ve ona zarar vermekten kaçınılmıştır. Özellikle kutsal kabul edilen

ağaçlara karşı korku ile karışık bir saygı duyulduğu ve ağaç kültürünün temelini ise hayat ağacı" kavramına dayandığı ifade edilmektedir (Ergun, 2017: 362-486).

Kırgız Türkleri arasında çınar ağacına kutsiyet atfeden anlatımların varlığı dikkat çekmektedir. Türk mitolojisinde "Çınar ağacı; nurun, aydınlığın ve Tanrının kutunun sembolü" olarak kabul edilmektedir (Ergun, 2017: 362-363). Türklerde çınar ağacı aynı zamanda kutsal ve ulu ağaç olarak da kabul edilir.

Kırgız efsanelerde dikkat çeken bir diğer unsurda dağlardır. Birçok yaratılış mitine konu olan dağlar ya dünya ile birlikte yaratılmış ya da hemen sonrasında oluşmuştur. Bu düşüncenin temelinde ise dağların dünyanın merkezinde bulunması ve dünyanın ayakta durmasını sağlayan dinamiğin dağlara bağlı olduğu inancı yatmaktadır (Polat, 2020: 156).

Bunun yanı sıra dağlar zor durumda kalanların yardım dilemek için gittiği ya da kendisini saklaması için sığındığı mekânlar olarak da dikkat çeker.

Ekofolklor bağlamında incelediğimiz beşinci efsanede ağaç kültürü, su kültürü ve dağ kültürü unsurlarının yer aldığı görülmektedir. Efsaneye göre eski zamanlarda Karabulak isimli bir vadide çok sayıda insan yaşamış. Fakat burada yaşayan insanlar susuzluktan dolayı çok sıkıntılı günler geçirirlermiş. O zamanda bir delikanlı halkın durumuna çok üzülmüş ve çareler aramaya koyulmuş. Nice gün ve geceler pınar bulmak için toprak kazan delikanlı yine de suyu bulamamış. Su kıtlığı sebebiyle her geçen gün insanlar birer birer ölüyormuş

Günlerden bir gün delikanlı Altıbeşik dağına çıkarak Allah'tan yardım istemiş: "Nice günler, nice geceler yer kazdım, ellerim nasırlandı yine de suyu bulamadım. Kullarına yardım et Allah'ım! diye hüüngür hüüngür ağlamış. O kadar yorgun düşmüş ki oracıkta uyuyakalmış. Rüyasında biri ona: "Mademki su çıkartmayı çok istiyorsun; bir çukur kaz ve orada kendini kurban et! O zaman o çukurdan temiz su çıkacak" demiş. Delikanlı uyanmış ve: "Ben halkımın geleceği için ölmeye razıyım." Diyerek kazdığı çukura inmiş. İnsanlar çukura gidip baktıklarında delikanlıyı bulamamışlar. Çok geçmeden çukurdan temiz su fışkırdığını görmüşler. Bunu gören insanlar çok sevinmiş. O günden sonra su çoğalarak büyük bir kanala dolmuş. Böylece köylülerin hayatları düzene girmiş. Bugünlerde de sözü edilen pınarın var olduğu bilinmektedir. Halk o sudan kedere deva, azaba şifa bulurmuş. Yiğidin ölümünden sonra pınarın başında bir çınar ağacı büyümüş ve bugünlerde halen de orda durmaktadır. Köylüler günümüzde o ağacı kurban olan delikanlının ruhu sayıp ona kuran okuyarak budaklarına kumaş bağlamaktadır (Dıykanbayeva, 2004).

Bu efsane metninde doğaya ilişkin pek çok unsurun varlığı göze çarpmaktadır. Metinde konu her ne kadar çınar ağacı olsa da su kültürü, ağaç kültürü ve dağ kültürü unsurlarına burada yer verildiği ve insan çevre ilişkisinin açık bir şekilde gösterildiği görülmektedir. Anlatıda insan ve doğa arasındaki mücadele su kıtlığı ekseninde verilmiştir. Burada suyun hayat kaynağı olduğu, su olmayınca hiçbir canlının yaşamasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Dağ kültürüne ilişkin unsura baktığımızda kahraman Altıbeşik dağına çıkarak oradan Allah'a dua etmektedir. Altıbeşik dağı Kırgız efsanelerine konu olan ve kutsiyet atfedilen dağlardan biri olarak kabul edilmektedir. Türk halk kültürü anlatımlarında önemli bir yeri olan dağlar, dünya tasavvurunda merkezi bir simge olarak kabul edilmelerinin yanı sıra anlatılarda canlı varlıklar olarak da görülmüşlerdir (Polat, 2020: 156). Bu efsane metninde Altıbeşik dağı zor durumda kalan kahramanın yardım dilemek için gittiği bir mekân olarak dikkat çekmektedir.

Bu efsanede ağaç kültürü çınar ağacı ekseninde verilmiştir. Ağaç kutsallık ile ilişkilendirilmiş ve ağaç kutsal kabul edilen bir ritüel mekânı olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda insanlar burada Kur'an okumakta ve ağacın dallarına çaputlar bağlayarak orada dilek dilemektedir. Birçok farklı Türk kültüründe

ve halk bilgisi ürününde yer alan kutsal ağaç, Kırgız efsanelerinde de metnin merkezinde yer almaktadır. Metinde ağacın nasıl oluştuğu ve nasıl bir kutsal mekân haline geldiği anlatılmaktadır. Ortaya çıkış nedeni ve ağaca yüklenen anlam ile çınar ağacı doğanın kutsal bir biçimde ortaya çıkması olarak tasavvur edilmiştir. Gündelik yaşamda kutsal uygulamaların mekânı olarak yerini almıştır. Bu açıdan bu kutsal ağaca verilecek herhangi bir zarar bu ağaç nezdinde doğaya karşı verilecek bir zarar olarak kabul edilerek ve cezalandırılacaktır.

Doğa ve insan ilişkisini çok boyutlu olarak yansıtan incelediğimiz altıncı efsane ise Akçal ile Kökçal efsanesidir. Bu efsanede de dağ kültü, su kültü, orman kültü ve ekofolklor bağlamında pek çok unsurun yer aldığı ve bu unsurlara kutsiyet atfedildiği görülmektedir. Efsaneye göre eskiden Akçal ile Kökçal isminde iki kardeş varmış. O dönemde kardeşler şimdiki ismi Akçal ve Kökçal isimli bir dağda yaşamış. Bu yer o kadar güzelmış ki burada bele kadar uzayan yoncalar, adım başında yumurtlayan kuşlar varmış. Bunu duyan kâfirler buraya göz dikmiş ve kardeşleri oradan atmak için harekete geçmiş. Amaçları buraya yerleşmekmiş. Kardeşler dağı dolaşarak onlara karşı koymuş. Dağıdaki hayvanlar başka dağlara kaçmış. Nehir yatağından kaçmaya çalışırken küçük kardeşe ok isabet etmiş. Küçük kardeşin abisi onu alarak yan tarafta bulunan vadideki çalılıklar arasına koymuş. Yorulup yolunu kaybeden büyük kardeş o esnada buz gibi suyu olan bir pınardan su içmiş. Suyun berraklığı ve tatlılığı büyük kardeşe çok iyi gelmiş, su sayesinde güç, kuvvet bulmuş. Diğer taraftan kendi toprağında garip düşmesi de onu çok üzmüş. Acı acı feryat ederek “Bizi taş et, Allah’ım!” diyerek yalvarmış. Onun bu haykırışını duyan düşmanları o tarafa doğru yöneldiğinde taş kesilmiş ve boylu boyunca uzanmış büyük kardeşi görmüşler. Bazıları ise öteki tarafta yer alan vadide küçük kardeşinde taş olduğunu ifade etmektedir.

Orada yaşamaya başlayan düşmanların dirlik-düzeni bozulmuş. Geceleri acı feryatlar ve silah sesleri duymuşlar. Bu duruma daha fazla dayanamayarak sonunda oradan kaçmışlar.

Küçük oğlanın yattığı ormanda küçük mavi bir göl vardır. Bu yüzden orası “Kök-çal” olarak bilinmektedir. Yanına varınca onu kimse görmez fakat tepenin başından bakıldığında gölünde taşında görüldüğü söylenir. Ak-çal ise yol boyunda yatmaktadır. Gelip geçenler ve yaylaya göçenler burada bir müddet durup Kur’an okumaktadır. Efsaneye göre zengin kişinin kuması, “olmadık şeye vakit kaybediyorsunuz” diyerek taş olmuş. Orada yatan oğlana bir taş fırlatmış. Taş yatan oğlanın burnuna değince kırılmış. O taşın kırığı bugün de durmaktadır. O gün o kadın delirmiş ve sersem gibi dolaşa dolaşa ölmüştür. O günden sonra insanlar Ak-Çal’ın yattığı yeri taşlarla çevirmişler ve burası kutsal sayılmıştır (Dıykanbayeva, 2004).

Efsaneye baktığımızda dağların insanlar için önemli sığınma yerleri olduğunu görmekteyiz. Dağlar bazen insanla için bir ev bazen kutsiyet atfedilen yüce bir mekân olarak karşımıza çıkan çoğu zaman canlı bir mekân olarak tasvir edilen yerlerdir. Efsanede iki kardeşin bu dağda yaşadığı anlatılmaktadır. Kardeşler bu dağda doğa ile uyum içinde yaşadığı için doğa onları mükâfatlandırmış sınırsız nimetler sunmuştur. Buna karşın düşmanların gelip doğanın dengesini bozması sonucunda her şeyin alt üst olduğu doğanın cezalandırma mekanizmasının dengeye girdiği görülmektedir. İlgili efsanede dikkatimizi çeken bir diğer husus ise suyun şifa kaynağı olduğudur. Metinde buz gibi berrak suyu olan pınardan su içen büyük kardeşin suyu içmesiyle güç ve kuvvetinin yerine geldiğinin görülmesidir. Yine bu efsanede suya kutsiyet atfedildiği küçük kardeşin yattığı yer mavi göl oluştuğu bu yerlerin ve gölün insanlar tarafından kutsal kabul edildiği vurgulanmıştır.

İncelenen efsane metinlerinde doğaya ve çevreye saygının önemi üzerinde durulduğu görülmüştür. Aynı zamanda insan-doğa arasındaki uyum ve uyumsuzluklara da metinler de yer verilmiştir. Doğadaki

her canlının yaşam hakkı olduğu gereğinden fazla avlanmanın sakıncaları üzerinde durularak efsane metinlerinde doğaya ilişkin kurallara uyulmadığında insanların cezalandırılacağı vurgulanmıştır.

Sonuç

Efsaneler genellikle kutsalın dünyevi hayata karıştığı noktada oluşan metinler olduğu için ders verme ve uyarı niteliği taşıyan özellikleri ile karşımıza çıkar. Gelenek ve göreneklerin koruyucusu olarak da kabul gören efsaneler inanılan bir tür olduğu için bireylerin düşünceleri, inançları ve tasavvurlarına daha kolay etki eder. Efsanelerin yaptırım özeliği ve dinleyenler üzerinde oluşturduğu gerginlik onu diğer türlerden farklı kılar. Efsanelerdeki yaptırım bu türün ekolojik bilgiyle daha farklı bir ilişki içinde yer almasını sağlamıştır. Efsanelerde yer alan ilişki insan ve doğa arasındaki karşılıklı etkileşim üzerine kuruludur. Bu ilişkide doğal bir denge bulunmaktadır. Bu denge insanın doğaya ve doğanın insana uyumuna bağlı olarak korunur yahut bozulur.

Bu çalışmada Kırgız Türklerinin efsanelerinden seçilen metinler ekofolklor yaklaşımı ekseninde okunmuştur. Bu kapsamda ilk incelenen efsane metninde avcılık ekseninde insanın doğadan elde ettiği ekolojik bilgi ile ateşi bulması üzerinde durulmuştur. Burada doğa, insana önemli bir bilgi sunmuştur. İnsan doğa arasındaki uyum ise net bir biçimde görülmektedir. İncelenen ikinci efsane ise av hayvanları ve avcılık ile ilgilidir. Bu metinde avın ve avcılığın birtakım kuralları olduğu bu kurallara riayet edilmediğinde cezalandırmanın kaçınılmaz olduğu mesajının verilmek istendiği tespit edilmiştir. Efsanede av hayvanlarının bir toplulukları ve iyeleri olduğu onların da tıpkı insanlar gibi yaşama hakları olduğu vurgulanmıştır. Av iyesi avcıya avlaması gerektiği kadar izin vermekte, gerektiğinden fazla avlanmaması için avcının karşısına çıkmaktadır. Ancak hem avlanırken karşısına çıkan hem de rüyasında karşısına çıkan av iyesini dinlemeyen avcı önce avcılık yeteneğini daha sonra ise oğlunu kaybetmektedir. Burada verilmek istenen mesaj ise insanın ihtiyacı kadar avlanması gerektiğidir. Eğer bu kurala uymaz ise doğa onu cezalandıracaktır. Çünkü gereğinden fazla avlanma doğal dengeyi bozacak bu da geri dönülmez kayıplara neden olacaktır. Ekofolklor bağlamında incelenen üçüncü efsane metninde Ayup Ata isimli bir zat, yaşadığı çilelere sabreder ve sonunda sağlığına kavuşur. Sağlığına kavuşmasına aracılık eden su, anlatı doğrultusunda şifalı su olarak anılmaktadır. Bu anlatılar vasıtaıyla ünü duyulan suya insanların özel anlamlar yüklediği görülmektedir. Bu sayede su kaynağının anlatı metni ile birleşerek kutsal bir özellik kazandığı ve böylece koruma altına alındığı bilinmektedir. Kutsal su kaynakları veya bu su kaynaklarına ilişkin efsaneler genellikle ekolojik bilginin parçaları içerisinde yer alır. İncelenen dördüncü efsanede gölün tuzlu olmasında ekofolklor açısından bir anlam bulunmaktadır. Burada yer alan efsane ise insan, su, av kültürü ve hayvan folkloru bağlamında değerlendirilebilir. Avcının av esnasında kuşu yaralaması kuşun dile gelerek avcı ile konuşması onun herhangi bir kuş olmadığı gösteren önemli bir işarettir. Burada avcı, kuşa zarar vermeyerek ödülü kazanmıştır. Metinde doğa ve insan arasındaki uyumun korunmasının önemi açık bir biçimde vurgulanmıştır. Ekofolklor bağlamında incelenen Çınar ağacı isimli beşinci efsanede konu her ne kadar çınar ağacı olsa da metnin içinde su kültürü, ağaç kültürü ve dağ kültürü unsurlarına da yer verildiği ve insan-çevre ilişkisinin açık bir şekilde gösterildiği belirlenmiştir. Anlatıda insan-doğa mücadelesi su kıtlığı ekseninde aktarılmıştır. İncelenen Akçal ve Kökçal isimli altıncı efsane ise insan- doğa ilişkisi dağ, su, orman ekseninde ele alınmıştır. Akçal ve Kökçal isimli kardeşlerin doğa ile uyum içinde olması fakat düşmanların gelip bu uyumu bozması neticesinde doğal dengenin bozulması üzerinde durulmuştur. Doğanın dengesinin bozulmasının tüm canlıları etkileyeceği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak incelediğimiz efsanelere ilişkin olarak ekofolklor bağlamında genel bir değerlendirme yapacak olursak doğa- insan uyumunun önemi, doğal dengenin korunmasında insana düşen görevler, aşırı avlanmanın olumsuz sonuçları, doğada var olan tüm canlılar için suyun önemi, suyun insanlar için

hayat kaynağı ve kutsal kabul edilmesi, hayvanlarında yaşama hakkı olduğu, dağ kültü, dağ ve ormanların insanlar ve diğer canlılar için önemi gibi pek çok ekoloji ile ilgili konunun efsane metinleri üzerinden çeşitli mesajlar aracılığıyla iletildiği görülmüştür. Bu noktada metinlerin geleneksel ekolojik bilgilerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir araç olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Aça, M. (2000). Kültür-Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Aletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkür Etmiş Efsaneler. *Milli Folklor*(45), 43-51.
- Artun, E. (2013). "Türk Kültüründeki Su Kültünün Çukurova Halk İnançlarındaki İzleri". *Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Motif Vakfı Yayınları* No:14, 77-90.
- Avcı, C. (2023). Dijital Ekoloji 1: Geleneksel Bilginin Medya Serüveninde Youtube'daki Tarım ve Hayvancılık Temalı İçerikler. *Folklor Akademik Dergisi*, 6(2), 903-919.
- Bahadır, S. (2025). Abdullah Han Hikâyesi Üzerine Ekofolklorik Bir Analiz. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(3), 2052-2065.
- Baysal, N. (2020). *Türk Halk Kültüründe Su*. Gece Kitaplığı
- Bayat, F. (2005). "Sosyo-Ekonomik Bağlamında Avcılık Kültü ve Av İyesi". *Folklor/Edebiyat* 4(44), 49-62.
- Bayat, F. (2016). *Türk Mitolojik Sistemi II (Kutsal Dışı- Mitolojik Ana - İyeler ve Demonoloji)*. Ötüken Yayınları.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Gerçek Yayınevi, Sümer Yayıncılık.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, (Çev. Alaeddin Şenel), Ayrıntı Yayınları.
- Çakır, E. (2019). "Halk Bilimine Çevre Korumacı Bir Yaklaşım Önerisi 'Ekofolklor'". *Ekoleştirici Folklor ve Edebiyat İncelemeleri*, (Ed. Adil Çelik & Altuğ Ortakçı). Kömen Yayınları.
- Çelepi, M. S. (2020). Doğaya Uyarlanma Stratejisi Olarak Orhun Abidelerindeki Türk Biyoetiği. *Millî Folklor*, 16(128), 5-18.
- Çelikten, H. (2020). Ekoeleştirici Yaklaşım Bağlamında Şanlıurfa Efsaneleri. *Uluslararası Halkbilimi*(5), 107-126.
- Demir, N. (2013). *Türk Efsaneleri I,II*. Edge akademi.
- Dıykanbayeva, A. (2004). *Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*. [Yayımlanmış Doktora Tezi] Ege Üniversitesi.
- Doğan, O. (2020b). Bitlis Efsanelerinde Su Kültünün Yansımaları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 6(1),150-157
- Doğan, O. (2020a). Bitlis'ten Derlenen Efsanelerin Psiko-sosyal ve Arketipsel Tahlili. [Yayımlanmış Doktora Tezi] Frat Üniversitesi.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Gece Yayınları.
- Eliade, M. (2016). *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, (Çev. Cem Soydemir). Doğu Batı Yayınları.
- Ergun, P. (2017). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. AKM.
- Garrard, G. (2020). *Ekoleştirici, Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*(Çev. Ertuğrul Genç). Kolektif Kitap.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı
- Kaya, M. (2010). Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı'nda Av Kültünün İzleri. *MSGSÜ Akademik Dergisi*. (1), 114-121
- Karabacak, B. (2023). *Batı Anadolu Efsanelerinde Geleneksel Ekolojik Bilgi*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans tezi] Pamukkale Üniversitesi.

- Kurtuluş, M. (2023). Kargasabunu'nda Sözlü Kültür'den Alınan İlhamın "Ekofolklor"a Dönüşümü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 177-193
- Opperman, S. (2012). *Ekoloji Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünyü ve Bugünü, Ekoeleşitiri, Çevre ve Edebiyat*. Ed. Serpil Opperman. Phoenix Yayınları.
- Polat, İ. (2020). Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Dağ Kültüne Bağlı Varlıklar. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(68), 153-174.
- Salzman, P. C., & Attwood, D. (2002). *Ecological Anthropology*". *Encyclopedia of Social And Cultural Anthropology*, (Ed. Alan Barnard & Jonathan Spencer). Routledge.
- Sarpkaya, S. (2022). Azerbaycan Türklerinin Efsanelerinde Ekofolklor Bakış Açısıyla Av, Su ve Ağaç. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(1), 59-77.
- Smyth, G. (2006). "Ecocriticism". *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, (Ed. Peter Childs & Roger Fowler). Routledge.
- Strauss, C. L. (1994). *Yaban Düşünce* (Çeviren: Tahsin Yücel). Yapı Kredi Yayınları.
- Türkan, Kadriye (2012). "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü". *Millî Folklor*, 24(93), 32-42.
- Varışoğlu Sarpkaya, E. (2025). Akbuzat Destanı'ndaki mitik unsurların ekofolklor bakış açısıyla incelenmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 25(1), 287-307.
- Yolcu, M. A., & Aça, M. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *Folklor/Edebiyat*, 25(100), 861-871.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Author Contribution Percentage: First Author: 100 %.